

Далибор Пешић

ЕТНИЧКИ И КУЛТУРНИ МОЗАИК

ФОТОГРАФИЈА КАО ИЗВОР ПРОУЧАВАЊА И ПРЕДСТАВЉАЊА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

ОПШТИНА МЕДВЕЂА

ТУРИСТИЧКА ОРГАНИЗАЦИЈА ОПШТИНЕ МЕДВЕЂА

Далибор Пешић

ЕТНИЧКИ И КУЛТУРНИ МОЗАИК

ФОТОГРАФИЈА КАО ИЗВОР ПРОУЧАВАЊА И ПРЕДСТАВЉАЊА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА
ОПШТИНА МЕДВЕЂА

ТУРИСТИЧКА ОРГАНИЗАЦИЈА ОПШТИНЕ МЕДВЕЂА
Медвеђа, 2012

УВОДНИК

Сложена и разноврсна етничка структура на територији општине Медвеђа доприноси веома богатом културном наслеђу на овом подручју које смо назвали културним мозаиком. Однос културног наслеђа и фотографије јесте наша основна тема интересовања. Овде приказане фотографије махом датирају из прве половине 20. века и на њима су забележене слике прошлости, отргнуте од незаустављивог тока временског континуума и оне сведоче о реалним конкретним људима у различитим животним ситуацијама и као такве на директан (свестан) и индиректан (подсвесан) ниво преносе информације о нашим прецима, начину живота, ношњи, породичној хијерхији, вредносним системима, и истовремено служе као подсетник да је наслеђе живо и да га стварају и преносе људи.

Текстуални део је структуриран из неколико целина. На почетку ћемо дати основну географско-историјску фактографију који везујемо за ово подручје. У следећем делу представићемо општи теоријски антрополошки угао посматрања културе и културног наслеђа. На крају ћемо изложити тумачење фотографије као документа и могућег визуелног извора у проучавању и представљању културног наслеђа.

Надамо се да ћемо богато културно наслеђе овог краја осветлили новим светлом и иницирати будућа темељна истраживања и документовања која ће попуњавати мозаик културне баштине Медвеђе

Окупљања поводом прослава 1920-1940

Окупљања поводом прослава 1920-1940

Мештани са оружијем 1920-1940

ГЕОГРАФСКО ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ

Општина Медвеђа припада јабланичком крају, и налази се у западном делу јужног Поморавља, између косовске, лесковачке и нишке котлине који представља мању просторну целину у склопу планинско-котлинске области Јужне Србије. Налази се на надморској висини од 350 м (у долини реке Јабланице) до 1.376 м (планине Радан и Мајдан.). Општина Медвеђа се граничи на западу и југу 40 км са општинама Приштина, Косовска Каменица и Подујево, на северозападу са општином Куршумлија у дужини од 19 км. Медвеђска источна граница, према општини Лебане, дуга је 40 км, а границе са северним општинама Бојник је 9 км и Прокупљем 2 км. Поседује изузетне природне вредности као као што су: богатство термоминералних вода, чист ваздух и очувана природна средина, повољна клима, богата флора и фауна, бројни објекти средњовековне културе и многобројна археолошка налазишта, као и повољан транзитни положај. Само место Медвеђа формирано је у долини реке Јабланице којом је још у римском периоду пролазила значајна путна трансверзала која повезује косовско-метохијску и лесковачко нишку котлину.

Посебни значај има место Сијаринска Бања са гејзиром као природним раритетом континенталног дела Европе, и планина Радан. На релативно малој удаљености налази се рудник олова и цинка. На простору од 524 км² живи 10.760 становника (по попису из 2002), што општину сврстава међу 5 најређе насељених подручја у Републици.

Општина Медвеђа обухвата 42 насељена места (Сл. гл. Општине Лесковац бр.5 од 25. 06. 2002.год.). Становништво општине Медвеђа је вишенационалног састава. По подацима из пописа 2002. године етничку структуру чине Срби са 67%, Албанци са 26 %, Црногорци са 3%, Роми са 1% и 3% остали. Насеља су уситњена, расута и разбијеног типа. Становништво из руралног дела општине је захваћено јаким миграционим струјама.

Подручје општине Медвеђа је због свог географског положаја и природних услова увек било погодно место за живот, на коме су се смењивали народи и цивилизације. Археолошки, историјски и етнографски извори указују на континуитет живљења на овим просторима од преисторије до данашњих дана.

Фамилијарна окупљања 1920 - 1940

Читав крај је богат културним наслеђем који попут рудног богатства у слојевима гради културну и историјску ризницу

То потврђују и археолошка налазишта која садрже материјалне трагове живота најстаријих становника овог караја, оружје и оруђе од чврстог и трајног материјала (камен, кости и метал), керамику, гробове, и остатке светлишта и зграда за становање.

Налазишта са остацима преисториске културе из разних периода налазе се у Медвеђи, Петриљу, Лапаштици, Дренцу (Вртоп), Лецу, Лисавцу и Расовачи, Гајтану, Тулару, Горњем Бучумету, Шишинцу, Боровцу, Брвенику, и у другим насељима. Кроз Горњу Јабланицу водио је значајан римски пут преко Тулара, Медвеђе, Лебана и Лесковца према Приштини и Пироту. Од њега се један крај одвајао ка југу, водећи долином Бањске реке у рударску област, Новобрдску Криву реку. На појединим брдима саграђена су римска утврђења, која су штитила пут, као римски кастел на Брајином врху (750м), Мркоњском (1014), у Тулару, Радиновцу, Рујковцу, Дренцу, Петриљу, Врапцу, Лесковцу, Сијаринској бањи, Сијарини, затим кастел на Зубином вису, Соколовом вису,

код Лопаштице и на Херзовини, потом на десној обали реке Медвеђе, Гајтану, Газдару, Стубли, Пустом Шилову, горњем Бучумету, Свирцу, Маровцу, Боровцу, као и на Туларској реци, где су нађени остаци римске културе (метални предмети, новац, римске опеке, фибуле и један саркофаг). Многобројни рударски копови из римских периода групишу се око Леца-„Римски цирк“, „Римски тунел“, затим на Расовачи „Грот“, „Пезуљак“, „Литар“, „Пећура“ и „Рупе“, а на Мајдан планини - „Римски мајдан“, у селу Боровцу, „Сечине“, у Маровцу „Бурдељ мајдан“ и „Самоков“, у Тулару „Бакрењача“ на Брвенику, Голешу и Малој Брајини „Равно“ и „Црни крушкар“, потом на Лисавцу и Копрану.

У време Византије, цар Јустинијан подиже велики број војних утврђења на северним границама Римског царства, као и утврђења у Рујковцу, Медвеђи, Сијаринској Бањи, Тулару и другим крајевима, за обезбеђење пута према Улпијани (Липљану), у Лецу, на Соколовом вису и Петровој Гори. За цара Јустинијана везује се и подизање Justiniana Prime - „Царичин град“ који постоје војни, административни, црквени, привредни и културни центар. Тада су подигнуте цркве на Петровој гори, у Сијарини, Рујковцу,

Породична окупљања 1920 - 1940

Лецу и другим околним местима. Град је био на раскршћу два важна пута: Моравска долина-Ћуприја-Ниш-Софија, као и Царичин град, Улпијана-Скадар-Љеш-Драч, затим на југ преко Медвеђе, Сијарине и Кривом реком до Бујановца потом преко Радиновца, Медвеђе, Тулара, Пропаштице до Липљана.

У касноантичкој епохи припада вероватно и почетак експлоатације терминалних вода данашње Сијаринске Бање. Народни приповедач објашњава порекло назива места причом која је повезује са Јерином, сестром царице Теодоре, Јустинијанове жене „Сија Ирина“, т.ј. „Сеја Ирина“

Бурна историјска дешавања на овом простору оставила су велики утицај и одразила се на миграторна кретања и етничку структуру. На данашњу структуру становништва утицали су историјски процеси у периоду Велике сеобе 1690. То је време турске доминације на овим просторима када долази до одсељавања српског становништва, слабљења српског етничког корпуса и истовременог насељавања Албанаца са простора Малесије и Северне Албаније

Последња велика промена етничке структуре и миграције становништва дешавају се након српско-турских ратова у периоду од 1878. Територију општине Медвеђа населило је становништво са Косова и Метохије, затим источне Србије, и са ширег јужноморавског подручја, као и из старе Херцеговине и Црне Горе.

Албанско становништво које је остало да живи на подручју општине Медвеђа након историјских дешавања из 1878. припадало је фисовима Краснићи, Гаши, Бериша, Хопа и Сопа.

Оваква етничка структура становништва (Срби, Црногорци, Албанци и Роми) задржава се до данашњих дана.

Традиционална албанска народна ношња

Традиционална албанска народна ношња

Верски празник "Бела недеља" - Медвеђа 1932.

КУЛТУРНИ И ЕТНИЧКИ МОЗАИК ИЗ АНТРОПОЛОШКОГ УГЛА

У самом наслову смо указали на сложеност и богатство културне и друштвене „стварности“ овог подручја називајући га „културним мозаиком“, што указује на творење целине из појединачних делова који тек као целина добијају свој смисао, функцију и видљиву целину. У томе се и огледа основна особина људског бића које свој идентитет добија у заједници са другима. Тако лични идентитет своју потврду добија тек у заједници. Основна идентификација лично име и презиме добија свој смисао тек у заједници са другим и различитим именима и презименима. Замислимо хипотетичку ситуацију да појединац живи ван заједнице других људи. У том случају

његов лични, полни, етнички и културни идентитет не би имао никаквог значења нити смисла. Уосталом у првобитним заједницама најтежа казна за појединца преступника (тежа и од смртне казне) била је искључење и протеривање из колектива. Тако и различите етничке и националне заједнице добијају своју потврду и идентитет само у контакту, дијалогу и заједничком животу са другим етносима и нацијама.

Човек, као део природе (живога света), за разлику од осталих живих бића која "постоје", има потребу и за осмишљавањем и организовањем као и мењањем света у коме живи. Та његова особина је

Излет у природу 1920. - 1940.

оно што га чини и идентификује човеком. Осмишљавање и грађење "људског света" у духовном и материјалном смислу, својеврсна промена природе и прилагођавање човеку називамо културом, која даје референцијални оквир људског бивствовања. Дакле култура је оно што човека идентификује човеком. Тежња за осмишљавањем и структурирањем је мање свесна, а много више несвесна, урођена, архетипска особина људског духа, тежња за сазнањем, за "увидом у стварност" и моделовањем исте. То је човек као активно, мисаоно, културно биће. Тако структурирани људски свет има особину и тежњу да се задржи и пренесе. Свака култура располаже богатим комуникацијским механизмима преношења, кроз време. Овде се нећемо бавити анализом компликованијих феномена идентитета као што су племе, народ, нација, и механизмима „стварања“ и елементима препознавања идентитета (језик, територија, држава, религија, обичаји

и веровања, већ ћемо се сложити са мишљењем Николаја Берђајева о етничком идентитету као „осећању заједничке судбине“ једне заједнице људи Велике историјске вододелнице и стална досељавања и расељавања узроковали су да културно обичајна матрица данас представља кохезију разних етнопсихолошких карактера и богатство културних традиција који чине сложену али ипак јединствену културну целину са „прежигима“ обичаја и веровања која вуку порекло из најстаријих времена и света архаичног човека. А тај свет је конципиран по логици митско-магијске свести, где су човек-природа-космос-божанско... синхронизован узрочно последични систем и заокружена целина. Свет у коме је све било живо и поседовало душу: небо, земља, ватра, вода, камен, дрво, звезде, месец... а ритам природе и космоса је био ритам живота.

Фамилијарна окупљања

О КУЛТУРНОМ НАСЛЕЂУ

Када говоримо о културном наслеђу можемо направити условну поделу на материјално и нематеријално наслеђе, иако се у суштини прожимају и тешко је направити оштру поделу. Објект народног градитељства припада материјалном наслеђу, док знања и вештине изградње објекта припадају нематеријалном наслеђу. Тако да материјално наслеђе настаје као производ нематеријалног наслеђа. Материјално наслеђе можемо заштити (воденица као грађевина), док нематеријално наслеђе морамо и чувати и неговати (вештине старих заната). Нематеријално наслеђе је виталније и није

подложно временском зубу времена као материјално. Како наводи Мила Поповић Живанчић „Нематеријално наслеђе не може бити уништено или однето уз помоћ оружја....“

Разматраћемо пре свега појам нематеријалног наслеђа. Када говоримо о наслеђу говоримо истовремено и о идентитету. За многе етничке заједнице управо нематеријална наслеђе представља основни извор идентитета укорењеног у историји, моралном систему вредности, као и начином мишљења које се преноси са генерације на генерацију. Сам појам

Ђурђевићки уранак 1931.

наслеђа упућује нас на прошлост, на нешто што је некада постојало, али заправо културно наслеђе је попут живе материје и чине га људи, људи који су живели и они који сада живе. Дакле, културно наслеђе као живи феномен је у сталном покрету, оно се ствара, трансформише и одржава. Каткада се сегменти наслеђа напуштају зато што изгубе функцију у заједници и то представља нормалну чињеницу у животном циклусу. „Живост традиције“ се огледа у томе да заједнице које баштине заједничко наслеђе преносећи га са генерације на генерацију и стално прерађују, допуњују у интеракцији са окружењем и природом, историјом. Традиција заједницама даје осећање идентитета и „трајања“.

У савременим друштвеним процесима које одликује глобализација и наметање потрошачког менталитета и униформног „детрадиционализованог“ појединаца и заједница, последња брана представља управо културно наслеђе како наше заједнице тако и свих других. Неретко се културно наслеђе других народа не доживљава као вредност и своје заједнице. Али управо чување и неговање свих традиција и наслеђа представља неопходну активност која ће на крају одредити да ли ће бити посебних културних идентитета са богатом и разноврсном културном баштином или неће бити никаквих посебности, већ јединствени униформни безлични идентитет потрошача одвојеног од своје традиције и посебности.

Традиционална свадба

Обред сахране

Чиновници 1920.-1940.

О ФОТОГРАФИЈИ КАО ДОКУМЕНТУ И ИЗВОРУ ПРОУЧАВАЊА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

У вредносној класификацији извора постоји неколико подела: извори првог и другог реда; техничким средствима очувана природна слика, остаци, споменици и акта (архивска грађа), сведочанства (непосредних сведока), традиција, трагови; писани и неписани (остаци историјске стварности), посредни (сведочанства о историјским чињеницама), адресирани, неадресирани итд.; материјални, писани, усмени и ликовни.

Статус визуелне грађе или визуелних извора у оваквој ситуацији је прилично неодређен, тако да је неопходно дати једну прецизнију систематизацију врста и употребе визуелне грађе. Она у једном ширем контексту може обухватити: 1. све физичке појаве које спадају у домен видљивог, 2.

све врсте визуелних записа физичке стварности, 3. само визуелне записе настале коришћењем регистрацијских технологија. Ако у одређеном смислу узмемо у обзир то да се процесом који се сматра најмање "субјективним" (ослобођеним од личних перцептивних и концептуалних категорија аутора у регистровању објективне стварности), постиже најобјективнија и најпотпунија слика стварности која је тренутно могућа, технике бележења можемо поделити на: нерегистрацијске (цртеж, графика, и сликарске технике итд.); регистрацијске (фотографска, филмска и телевизијска техника)

Ближе одређење теме овога рада усмерено је према регистрацијским техникама које се остварују у простору и времену са визу-

Ђурђевдански уранак 1946.

елним и звучним ефектима, односно према комплексном процесу који омогућава регистровање објективне реалности и постизање документарне вредности. Од формирања првих збирки акварела и цртежа у XIX веку почиње систематско сакупљање визуелне грађе која се користила као допуна у процесу опсервације. Опсервација у научно-истраживачком раду је знатно напредовала открићем фотографске технике, чије предности су одмах уочене (први снимци, примењеном фотографском техником у антрополошком истраживању потичу из 1844.г.), а одмах затим уследила је и примена филмске технике (деведесетих година XIX века). Документарна вредност те грађе била је у томе што је рађена на лицу места у ситуацијама стварног живота.

Процес снимања је, дакле, крајње селективан (може се одвијати у научне сврхе, приватне или јавне, документационе или евиденционе сврхе), како у фотографској техници, тако и у филмским техникама, и остварује се, притом, комуникацијом која је употребљива различитим начинима и која се различито тумачи. Визуелна грађа подразумева двоструку визуелну комуникацију: 1. између аутора и појаве која се бележи; 2.

између документа и истраживача приликом коришћења документа као извора. Може се користити у два основна правца: као равноправни извор података, упоредо са осталим изворима уз објективан критички приступ; као извор сазнања о теоријско-методолошком приступу истраживача који ту грађу ствара, прикупља или користи. Регистрацијске технике бележе тачну, објективну репродукцију реалности, али са друге стране бележе и околности под којим су снимане, тако да се из тог материјала може прочитати један остварен идејни ниво (односно, монтирани амбијент, идеални модел понашања и деловања у одређеним заједницама) и модел односа појединца према себи самом и свету који га окружује. Читање феноменолошког, оствареног реда прецизно је дефинисала Мирјана Прошић–Дворнић као испитивање које се састоји од „... предмета, појава, понашања и догађаја који се могу чулно опажати и који у друштву, као у било којем систему који се одликује унутрашњом стабилношћу, показују одређену регуларност исказану кроз статистичке обрасце постојања.” Међутим, приликом презентације снимљеног материјала можемо обухватити више врста и категорија снимљеног материјала: поглед изнутра или 1. приватне аматерске фотографије и 2. ама-

Породична задруга 1920-1920

терски филм; поглед споља: 3. фотографије као допуне у научно-истраживачком раду, 4. документарне фотографије, 5. уметничке фотографије, 6. филмски запис радње или предмета материјалне културе без икаквих интервенција, у континуитету, 7. документарни филм, 8. уметничке транспозиције забележене појаве. Аматерска фотографија је материјал који је снимио члан заједнице, неоптерећен фотографским или филмским образовањем. Он бележи појаве које су битне самој тој заједници, личности које имају посебан статус унутар те заједнице итд. Овакав материјал је битан из разлога утврђивања степена вредновања појединих сегмената радње, идеалног пожељног разумевања модела који постоји у свести чланова заједнице.

Поглед “споља” тежи да прикаже и забележи објективно посматрану реалност, која ће служити као илустрација или као извор у истраживању. Подразумева комплексан кинематографски поступак из више углова, понављање делова радње, монтажу кадрова, стручни коментар који истиче структуру догађаја, нивое значења и објашњава утицаје који су уклопљени у дешавање. Може бити и на нивоу дескрипције из које је искључена идеализација од стране ау-

тора, осим у случају реконструкције неког догађаја. Поглед споља може бити и у виду уметничке транспозиције забележене појаве у којој аутор игра значајну улогу тиме што употребљава визуелне моделе савремене културе и елементе филмске или фотографске естетике, приликом снимања, режије или монтаже.

Приликом одређивања субјективне или објективне вредности неког фотографског или аудио-визуелног материјала, може се кренути од основних становишта са којих се посматра културна баштина: као историјски документ и као старина. Документационо-историјски аспект базиран је на заинтересованости појединца и друштва за одређени садржај минулих културних епоха и важности њиховог преношења из прошлости у садашњост и будућност. То су карактеристични документи свог времена битни за разумевање прошлости који могу имати културне, научне, или уметничке вредности јавног и општег интереса, самим тим што представљају део једне локалне традиције.

Изузетну вредност и својство посебности могу имати и у погледу старости, оригиналности и раритета као носилаца животног интензитета прошлости. Фотографски и

Мештанин у традиционалној ношњи

аудио-визуелни материјал у теорији може представљати облик документовања (у смислу опште картице, фотографије, архивског снимка итд.), али може имати и документарну вредност као оригинални извор оних информација које потврђују његову вредност.

Приказане фотографије посматрамо пре свега као документ и извор за пручавање и сагледавање културног наслеђа.

Када говоримо о фотографији као документу говоримо о сложеном процесу који укључује оног који бележи и оно што се бележи, својеврсни одабир „вредног“-што треба забележити, од тривијалног што не завређује пажњу „чувања“.

Посматрајући ове конкретне фотографије можемо запазити да поседују карактер тежње за репрезентативношћу самих „усликаних“ „на начин на који желе да их дрзуги виде“ и откривају вредносни систем.

Анализом фотографија као својеврсне „друштвене вредности“ можемо препознати:

Породицу и задругу, друштвени статус и занимање (чиновници, занатлије, војници...), оружје, униформа, обреди прославе током годишњих празника (Ђурђевдан, уранци, породичне славе и славе занатлија....), просторну организацију објеката у сеоском домаћинству, свадбу као један од значајних „прелаза“ у животу сваког појединца и својеврсну иницијацију у друштвено признате и остварене чланове заједнице, као и сахрану-такође битан обред за сваког појединца и истовремено интегративни ритуал за заједницу.

Поред ових фотографија наилазимо, и на фотографије спортских, школских и културно уметничких садржаја

Фотографије које су настале и чуване као лично и породично наслеђе, сакупљене и изложене излазе из оквира приватног и представљају значајни архивски документ и грађу која одсликава колективно културно наслеђе и сведочи о заједничкој културној баштини овог подручја.

Мајстор за машином

Мештани са оружјем

Вршидба

Свадбено окупљање

Женска грађанска одећа

ФОТОГРАФИЈЕ ДАНАШЊИХ СТАНОВНИКА МЕДВЕЂЕ

На овим
фотографијама
приказани су данашњи
становници Медвеђе у
окупљањима поводом
културних, уметничких
и религијских
манifestација којима
чувају и преносе
културно наслеђе
својих предака.

ЛИТЕРАТУРА:

Слободан Наумовић, **“Питање визуелне грађе у етнологији”**

Етнолошке свеске 9, Београд / Нови Пазар 1988.

Никола Павковић **“Визуелна етнологија”**

ГЕМ 62, Београд 1996.

Љиљана Гавриловић **“Визуелни извори у етнолошким истраживањима”**

ГЕМ 60, Београд 1996.

Туровић Ж. Добросав **„Горња јабланица (кроз историју)”**

Завичајно удружење „Горња Јабланица“, Народно дело, Никола Николић, Крагујевац 2002.

Милорад Васовић, Горња јабланица (географска својства), Завичајно удружење „Горња Јабланица“, Народно дело, Београд, Никола Николић, Крагујевац, 1998

Небојша Јакшић **„Сачувано од заборава-публикација фотомонографија о народним обичајима житеља Медвеђе и околине”,**

Медвеђа 2011.

Часопис **„Нематеријално културно наслеђе Србије”** бр 1., Министарство културе, информисања и информационог друштва, Центар за заштиту нематеријалног наслеђа при Етнографском музеју у Београду, Београд 2011

Фотографија: критички увод, приредила Liz Vels, CLIO, Београд, 2006.

Драган Стојменовић, Документарна вредност визуелних и аудио-визуелних извора у завичајним фондовима, Бележница бр. 6, Народна Библиотека Бор, Бор 2009.

*Аутор посебну захвалност дузује Небојши Јакшићу на
свесрдној сарадњи и помоћи.*

САДРЖАЈ

Уводник.....	3
Географско историјски контекст	7
Културни и етнички мозаик из антрополошког угла	15
О културном наслеђу.....	19
О фотографији као документу и извору проучавања културног наслеђа	25
Литература	38

Аутор
Далибор Пешић

ЕТНИЧКИ И КУЛТУРНИ МОЗАИК

ОПШТИНА МЕДВЕЂА

Уредник
Драгиша Николић

Дизајн и припрема за штампу
Михаил Миклашевскиј

Издавач
**Туристичка организација Општине
Медвеђа**

Јабланичка бб, 16240 Медвеђа

за Издавача
Драгиша Николић

*Ова брошура је реализована
у склопу пројекта Етнички и
културни мозаик општине
Медвеђа који је реализован
под покровитељством
Министарства културе и
информисања Републике Србије
и Скупштине општине Медвеђа*

